

ACC. N:R M. 15638:1-29.

Landskap: Skåne Upptecknare: Ola Carlberg, Malmo
Härad: Albo Berättare: " " "
Socken: Fägeltofta Berättarens yrke: folkskollänare o. författare
Uppteckningsår: 1961 Född år 1883 i Fägeltofta

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

Husbondfolk och tjänstefolk. s. 1-29.

LUF 105

27/6-61

Skriv endast på denna sida.

Landskap: SKÅNE. Berättare: Folkskollärare Ola Carlberg.
Härad: ALBO. Berättarens yrke: Folkskollärare o. författare.
Socken: Fågeltofta. Berättarens adress: Slussgatan 5 v, Malmö C.
Uppteckningsår: 1961. Född år 1883 i Fågeltofta.
Upptecknare: Samma som berättaren. (folkskoll. Ola Carlberg, Malmö).

Brev!

M. 15638.

Folklivsarkivet,

Finngatan 8, LUND.

Härmed några uppteckningar angående förhållandet

Husbönder och tjänstefolk i äldre tid. Uppgifterna äro till största delen grundade på egen erfarenhet dels från mitt föräldrahem i Frörum, Fågeltofta, och andra till storlek därmed jämförliga gårdar, dels från ett par större gårdar med mera arbetsfolk, en på c:a 90 tunnland och en annan på omkring 150 tunnland, där jag haft anställning för och fram till sekelskiftet 1900.

Malmö, Slussgatan 5, den 28/6 1961

Högaktfullt

Ola Carlberg

Frågeformuläret återgår.

Uppgifter: SKIV uppteckningen endast på den linjerade sidan

H U S B O N D E F O L K och T J Ä N S T E F O L K.

I äldre tider nyttjades främmande arbetskraft i betydligt större utsträckning än vad fallet är i våra dagar för jordbruket med dess binäringar samt lantushållet med allt vad därtill hör. Man hade dels fast anställd tjänstepersonal för det vardagliga traditionella arbetet inom- och utomhus, och dels tillfälligt anställda daglönare vid förefallande behov, såsom vid värbbruk, sådd och skörd, torvtäkt, tröskning, dikning och andra liknande arbeten, som ej kunde utföras av gårdens "ordinarie" personal.

På en gård som mina föräldrars, som var på ca 30 tunnland, hade man i regel en vuxen dräng och en piga samt för sommaren en vaktpojke ("vutehöre"). På granngården, som var på 80- 90 tunnland, hölls två drängar, förste drängen, som var fullt vuxen "helkarl" och andra drängen, ofta en 16-17 års yngling, som räknades för "halkar" d.v.s. halvkarl, samt en tredje dräng "tredinj" eller ögjäpåg. De båda första hade var sitt par hästar att köra samt hålla i ordning med rykt och ans, men tredinjen hade till sitt förfogande en häst, som nyttjades till lättare körslor, såsom att köra till möllan (kvarnen) med säden, som skulle malas, samt till mejeriet med mjölkkanor-na samt utföra andra körslor, som ej fordrade mer än en enspännarskjuts. Hans arbete

Lug 105

därutöver bestod i att sköta ladugården, passa kreaturen med foder och vatten, gödsla och strö under dem samt även att utfodra svinen och hålla rent i svinhuset. Han utförde sålunda sysslor, som på sina håll på större gårdar sköttes av ryktare. Men han ville inte kallas för ryktare och det slapp han ju, ty hans titulatur var "tredinj" d.v.s. tredje dräng. Oftast var det en pojke i 13-15 års åldern. På den här åsyftade gården hade man en vuxen dotter, och därför hölls bera en piga, annars hade man nog i allmänhet två pigor på ett så pass stort ställe, åtminstone när där var småbarn att se till, ty då erfordrades ju även en barnpiga.

Vid de tillfällen, då det behövdes mer arbetsfolk än det vanliga, anlätades, som förut nämnts daglönare. Det var byns husmän och deras hustrur, som vanligen hade var och en sin särskilda gård att arbeta vid. Vissa tider, såsom vid tröskning med slaga, kunde husmännen ha dagligt arbete på en och samma gård i veckor, ja, månader i sträck. I avlöningen ingick så gott som alltid fri kost, men när det gällde tröskning med slaga utgick ofta ersättningen i övrigt i ackord, varvid avlöningen beräknades efter antalet tunnor råg eller vete, som utvunnits vid tröskningen. Husmännens hustrur hjälpte till exempelvis med höstarbete, torvtäkt, potatisplockning, slakt m.m.

T J Ä N S T E T I D och S T Ä D S E L.

Vid här åsyftade tid 1880-90 talet var tjänstetiden vanligen helår eller halvår för den fast anställda personalen, pigor och drängar. Halvårstjänsten brukades företrädesvis av dem, som anställdes endast för sommarhalvåret, såsom vaktpojkar och lillpigor, möjligen även någon extra kördräng för utarbetet under denna bråda tid.

Husmännen och deras hustrur hade ej något bestämt avtal om arbete, utan kommo, när de blevo budade. Men arbetsgivaren kunde tryggt lita på, att de kom, om inte något alldeles särskilt hinder var i vägen.

Tjänstetiden räknades från den 24 oktober ena året till samma datum påföljande år, men man behövde inte "gå i tjänst" förrän den 1 nov., emedan tiden mellan den 24 oktober och 1 november räknades som frivecka.

Halvårstjänsten räknades från den 24 april till den 24 oktober. Ville man sluta sin tjänst vid tjänsteårets slut, måste man säga upp sig senast tre månader i förväg, annars ansågs avtalet förnyat för ett nytt tjänsteår. Sak samma gällde, ifall man ville byta tjänst och städja sig hos en annan husbonde. När man slutade sin tjänst eller dessförinnan, om man ämnade söka ny tjänst, ägde man att utfå betyg över sin förmåga att

skötta sina sysslor samt över sin vandel. Ett dylikt intyg benämndes Orlovssedel. Det ansågs i allmänhet som en skam att lämna sin tjänst, "gå ur tjänst", innan tjänstetiden var till ända. Om någon likväl lämnade sin tjänst olovligen, kunde han genom länsmans försorg återföras till tjänsten, och om husbonden genom hans rymning åsamkats förlust genom att arbetet blivit försummat, kunde den försumlige därtill dömas att plikta.

Det var brukligt vid tjänsteavtalets ingående att den tjänstsökande drängen eller pigan som bekräftelse på avtalet erhöll s.k. fästepenning, vilken till sin storlek var beroende av husbondens "good will". För störst-drängen, som betingade störst lön, blev givetvis också fästepängens större än för t.ex. pigan eller vaktpojken. I löneavtalet bestämdes också lönen, som för längre tid tillbaka delvis utgick in natura. Då upptecknaren vid 9 års ålder städslade sig (det var förstås min mor, som bestämde för mig) erhöll jag 50 öre i "fästepäng" (så mycket pengar hade jag aldrig ägt förr) och skulle i lön för sommaren erhålla en "värkensklänning" d.v.s. en kostym av hemvävt värkenstyg. Min syssetsättning var att vakta min farbrors gåsaflock under sommaren. Följande år blev lönen också en värkensklänning, men den tyckte jag bättre om, ty

den var blå och i mitt tycke betydligt finare, än den jag fick året förut. Men så hade jag ju också vaktat kor detta året, vilket var ett strå vassare än att vara gåsahöre. Året därpå, när jag skulle fylla 12 år, erhöll jag tjänst hos grannen som tredje dräng med uppgift, som förut beskivits för en dylik. Då fick jag i fästepäng en hel krona och skulle i lön få 20 kronor kontant och ett par linnebyxor. Sommaren därpå hade jag plats endast tre månader på hösten, hade förut hjälpt till i hemmet och vaktat där. Lönen för de tre månaderna var 15 kronor, men till mors besvikelse gick jag och köpte en fiol för hela lönen. Hur jag fick nya kläder det året minns jag inte, men det blev nog mor, som fick väva en räcka och låta skräddaren komma hem i vår stuga och sy till hela familjen, ty så brukades det på den tiden.

Som framgår av det anförda, förekom ännu bruket med lön delvis in natura. Så kunde exempelvis en dräng, som kanske hade en gammal mor att dra försorg om, betinga sig att få en eller annan "skeppa parntofflor satta" och ett eller ett par får födda, från vilka erhöles ull till strumpor och kläder. Förutom naturallönen utgick även kontantlön, men den var inte särdeles stor. 100 kronor utom naturaförmånerna var säkerligen i högsta

laget för en dräng . Men lönerna kommo snart att stiga. Redan 1899 hade upptecknaren som 16-årig andredräng 200 kronor i årslön.

ARBETSFÖRDELNING.

Husbonden deltog i varje slag av arbete, och det fanns nog inga sysslo^s som han ansåg det under sin värdighet att utföra. Samma var förhållandet med husmodern. Oxar ha inte förekommit varken i mitt hem eller där jag haft tjänst, som jag kan minnas, men under 1870-talet, då min far brukade Lilla Toppem, användes oxar som dragare ganska allmänt. Det var dock mest på åkern som man körde med stutar för harve och plög, men att där skulle vara någon rangskillnad, så att husbonden skulle anse det under sin värdighet att köra med stutarna, har jag aldrig hört talas om.

Tvärtom tror jag, att min fader som husbonde var stolt över att vara hemma i alla slag av förkommande göromål och kunna utföra dem samt visa för drängarna, hur "slipstenen skulle dras". Att tröska med slaga och kunna hålla rätt takt, när det var ett lag på fyra tröskemän på logen, var en ganska knepig sak, men nog skulle husbonden kunna det.

Som redan förut nämnts, hade de två största drängarna var sitt par hästar att följa, som man kallade det, om det nu gällde att köra i åkern eller

göra körslor på vägarna. Husbonden kunde givetvis vid behov övertaga
det ena paret, om han hade annat arbete för någon av drängarna att utföra.

På en gård med blott ett par drängar och en drängpojke var det knappast
någon rangordning, Störstdrängen hade att gå främst i slåttern, han
skulle rida företill arbetet på åkern, köra förevid landsvägsäckor,
skära bröd vid måltiderna osv. Husmodern stod i regel frör matlagningen,
medan pigan hade hand om mjölkningen. Gödsling utfördes ej av kvinfolken,
men i bråda tider, såsom vid sättning och plockning av potatis samt un-
der hösten fick pigan deltaga i utarbetet, likaså vid tröskning med trösk-
verk.

Till skördearbetet erfordrades mycket folk på den tiden, när säden
högs med lie. Då uppbådades husmännen och deras kvinnor, karlarna för
avmeja och kvinnorna för att ta opp och binda säden i kärvar eller neker.

Det var en ståtlig och livfull syn att se den långa raden av slätterfolk
på rågfältet: främst gick fördrängen med gårdens piga som upptagerska,
sen kom de andra i en lång rad, andredrängen och daglönarna, var och en
hack i häls följd av sin binderska, stundom en 5- 6 par. Det gick med liv
och lust. Regnen föll för de vinande huggen, och hopsamlades kvickt av de

efterföljande binderskorna. Var det varmt och soligt, som det ofta är under högsommaren, lackade svetten om dem, och det hände, att kvinnorna togo av sig och gingo i bara lintyget, och karlarna slängde rock och väst. Men när arbetslaget kom fram till ändan av åkern, tog männen fram strykspånen och vässade lien genom att vant och behändigt stryka eggen ömsevis på båda sidor, så att den sandade och preparerade strykstickan klang mot stålet. Under denna procedur fingo binderskorna sig en välbehövlig paus att pusta ut och ta igen sig. Men inte länge.

Kärvarna sattes sedan upp i skylar. Om inte husbonden var med bland slätterkarlarna, så kanske han och minste drängen skötte om detta arbete. Men det kunde ibland utföras av undantagsmannen, en farfar eller morfar i gården, ifall denna var så rörlig och vital, att han orkade med det, ty det var ju roligt att kunna vara med. Då finge kanske gårdens ungar, som det brukade vara gott om i familjerna på den tiden (de ransonerades inte till en eller två som i våra dagar), hjälpa morfar eller farfar med att bära fram nekerna till honom, varefter han med van hand ordnade dem i travar eller skylar, som de ock kallades. Nekerna räknades. En trave brukade innehålla 10 par neker, men ibland satte man dem med 20 par i

traven.

I Albo härad liksom överhuvudtaget överallt i Skåne är det männen, som ha hand om utfodring, gödsling, rykt och ans av kreaturen, medan kvinnorna merendels ha brukat sköta mjölkningen. Förr ansågs det nog nästan genant för en karl att befatta sig med mjölkning, men efter hand ändrades uppfattningen, och det blev allt mera vanligt att även manfolk lärde sig mjölka. Jag själv, som upptecknat dessa hågkomster, fick lära mig mjölka under mina pojkar, och den konsten sitter i än i dag. Fick ofta ensam sköta mjölkningen av hela besättningen i hemmet, då jag var en 13- 14 år.

Det ansågs då inte längre som en skam utan tvärtom som en merit.

Vad beträffar männens deltagande i inomhusgöra så kan ju nämnas, att mannen ofta hjälpte till med att knåda degen, då man bakade storbak. Dessutom eldade han ju bakugnen, tog ut glöden och sopade ugnen ren, innan brödet sattes in. Vid slakt hjälpte han till med att stycka djuret och salta ner det, som skulle konserveras på detta sätt.

Sådana arbeten som bortförande av latrinet från avträdet, latrinets beredning till gödsel, utspridning av gödseln, rengöring av inälvorna av större djur vid slakt, samt flåning av kreatur var visserligen smutsiga

och "osnattliga" göromål men direkt nedsättande ansågs de inte utan vem som helst fick ta i lag med dem, även om somliga gjorde det med avsmak. Men att flå självdöda djur och kastrera hästar och hundar var något, som ingen med självaktning ville ta i håll med. Det var arbete för "rackaren". Numera utföras ju sådana arbeten som kastrering av hingstar av veterinär, och det anses därför givetvis fullt legitimt och ej alls nedsättande.

A R B E T S T I D och F R I T I D.

Tänker man sej en 100 år tillbaka i tiden, har arbetstiden sedan dess underdå gått en kolossal förändring. Den tiden skulle arbetet sommartid börja vid solens uppgång på herrgårdarna och pågå till solen gick ned på kvällen. Arbetsfolket utgjordes då huvudsakligen av torpare och "hogårabönder" under herregården eller deras drängar. De hade order att vara på arbetsplatsen när solen gick upp. Hade de då några kilometer, kanske t.o.m. i somliga fall hela milen att gå, måste de stiga upp kl. 2 - halv-tre för att hinna fram i tid. De, som kom för sent, kunde riskera att straffas med prygel, vilket enligt vad jag låtit mig berätta, kunde praktiseras opåtalat den tiden. Arbetstiden hemma i gårdarna var väl knappast så strängt utnyttjad, men man får väl ändå tänka sig, att bönderna togo intryck av bruk och sed-

vänjor vid herrgården och tillämpade liknande system både med arbetstiden och arbetsfolkets behandling.

Som belägg för att prygel användes som bestraffning vill jag anföra kontentan av ett sockenstämmoprotokoll från Fågeltofta ^{Som} från, om jag inte missminner mig var från 1848. Själva protokollet blir för långt att här anföra, men innehållet var följande: En daglönare från Mosahuset, Nils Persson, hade ^Ptt arbete på Frörumsgården, som lydde under Kronovall. Han hade dristat sig att svara ladufogden Måns Nilsson lite respektlöst, vilket naturligtvis inte kunde tolereras. Så en dag på hösten efter slutat arbete beordrades Nils Persson in till ladufogden under förevändning att få någon uppgift om arbetet kontrollerad, men i verkligheten för att straffas. För det ändamålet hade ladufogden därinne också en medhjälpare, en stor och stark karl, som tydligen ville ställa sig in hos ladufogen. Kanske ~~de~~ han också ett horn i sidan till Nils Persson. Alltnog, de här båda överfölo och genompryglade den stackars mannen, så att han de följande dagarna ej kunde gå ur sängen. Prästen tillkallades och fick se, hur illa Nils Persson blivit slagen. Saken behandlades skyndsamt på sockenstämma, och där beslöts att åtala ladufogden för misshandeln. Vid rättegången framkom

bl. a. att ladufogden vid misshandel använt sig av en s.k. "tjorramie",
d.v.s. den torkade könslemmen av en slaktad tjur. Till på köpet var detta
tortyrredskap beslaget med blyplattor, vilket omvittnades av smedmästare
Niklas Schmidt, som på ladufogdens beställning utfört beslaget. Ladufog-
den förnekade inte anklagelsen, men framhöll, att det var nödvändigt att
ha rätten att piska arbetare och drängar vid behov, i annat fall vore
det omöjligt att kunna leda arbetet. Som vittne inkallades bl. a. Greven
på Kronovall, vilken vitsordade ladufogdens sätt att driva arbetet och
berömde honom för hans nit. På misshandelshistorien tog han lätt och an-
såg att dylika händelser inte kunde undvikas, om respekten skulle kunna up-
pehållas. Samma åsikt framförde även den åtalades broder Ola Nilsson, som
var ladufogde på Kronovall. Följden blev, att ladufogden gick ifrån affären
så gott som straffri. Han ålades visserligen att betala ett mindre skade-
stånd till Nils Persson, men det struntade han i, och myndigheterna sågo
genom fingrarna med hans försummelse, och Nils Persson fick aldrig det
honom tilldömda skadeståndet.

Så illa gick det väl inte till mellan husbönder och tjänstefolk på bond-
gårdarna, men exemplen från herrgårdarna påverkade sannolikt vederbörande.

så att det även bland dem fanns de, som ansågo sig ha rätt att utdela prygel. Och som också gjorde det.

Den oskäligt långa arbetstiden, som tillämpades vid herrgårdarna under mitten av 1800-talet, krympte senare, och på 1880-90-talet, började dagen för drängar och pigor vid 6-tiden. Drängarna skulle då utfodra djuren, gödsla och rykta, och pigorna skulle mjölka, varefter det vankades kaffe kl. 7. Så hade man att rusta och klä sig för dagens arbete, se till redskap och seldon osv. före frukosten, som skulle vara avslutad så att utarbetet kunde börja kl. 8. Detta pågick sedan sommartid till kl. 8 på kvällen med ett kortare uppehåll för lillemiddag kl. 10, en timmes middagsledighet kl. 12 - 1 samt $\frac{1}{2}$ timme till meraftan kl. 4 - $\frac{1}{2}$ 5. Vintertid slutade arbetet tidigare på kvällen, under den mörkaste tiden redan kl. 5 eller 6, om man inte hade något särskilt brådiskande arbete, men tröskade man eller harpade el. dylikt, fick man hålla på till kl. 8. Arbetstiden räknades nämligen i 10 effektiva timmar. Och detta räckte inte för alla. En ryktare t.ex. fick börja arbetet kl. 4 på morgonen för att hinna gödsla och utfodra besättningen, innan mjölkningen skulle begynna kl. $\frac{1}{2}$ 6 eller 6. Hans arbetstid räckte ändå till kl. 8 på kvällen, men då hade han

förstås någon timme ledig på förmiddagen, sedan allt arbete med utfodring, gödsling och rykt var undanstökat, och likadant en eller ett par timmar på eftermiddagen, såvida inte något extra tillstötte, såsom t.ex. att någon ko skulle kalva eller var brunstig och skulle betäckas av tjuren. Och så skulle han föra anteckning om, när varje ko hade kalvat, när den blivit betäckt osv. Det var ju inte så strängt arbete hela tiden, men det varade ändå från kl. 4 på morgonen till kl. 8 på kvällen, och därtill kom, att han måste ha sin sängplats i lagården för att vara till hands, ifall något djur råkade komma löst under natten och ställa till oro. Sådant kunde nämligen också inträffa. Ryktaren skulle också vara kunnig i handmjölkning och biträda mjölkpigan med mjölkningen. Maskinmjölkning förekom inte på den tiden.

Någon bestämd fritid var inte föreskriven, men där det fanns flera drängar, skiftade de arbetet mellan sig på sön- och helgdagar i vad det gällde hästarnas utfodring. För övrigt voro de fria på söndagarna. Men ryktaren, som hade samma arbete på söndag som vardag, hade ingen att byta arbete med och fick vackert be om ledighet, om han ville vara fri någon helgdag. Berättaren, som hade dylik plats i 16-årsåldern, var fri två sön-

..... som motgång, i glädje och sorg, nästan som det varit deras egna.

..... Särskilda drängstugor, "drängahus" funnos i allmänhet på de större gårdarna,
..... där man hade mer än en dräng. I mitt hem, där vi hade bara en dräng, hade
..... ursprungligen varit avdelad en liten vrå med sängplats i foderkammaren,
..... innanför hästarnas spiltor. Där fanns ingen eldstad, men där var alltid
..... varmt, ty hästar och kor voro inrymda i samma stall. Där had² vår dräng sin
..... sängplats till omkring 1885, då utrymmet togs i anspråk för djuren. Det in-
..... reddes nämligen till fårakätte. Drängen fick då flytta in i "stuelänjan",
..... men fick ej enskild kammare utan låg i "baghused". Där fanns inte heller
..... någon eldstad, så drängen hade säkert haft varmare sängplats i stallet. Då
..... för tiden hade man vanligtvis inte eldstad utan i själva dagligstugan.

..... På de ställen där man hade särskild drängkammare, var denna inrymd i ut-
..... husen, vanligen intill stall eller ladugård. Men eldstad förekom inte i
..... drängkammaren. Först omkring sekelskiftet började det så smått framställas
..... krav på bättre bostäder med eldstäder. På den gård, där jag då hade plats
..... kom det 1899 en ny fördräng eller s.k. arbetande rättare. Han ville inte
..... bo i drängkammaren, som var utan eldstad och nästan utan möbler också, un-
..... dantagandes drängarnas sängar samt deras egna saker, vars en koffert, och

möjligen ett klädskap för störstörängen, ifall han var så välsituerad, att han haft råd skaffa sig ett sådant. Men den nyefördrängen begärde och fick eget, ganska väl möblerat rum med eldstad i boningslängan. Sedan började sådana krav allt mer göra sig gällande, och de bönder, som ville försäkra sig om välrenommerade drängar, inrättade efter hand mera människovärdiga bostäder åt drängarna. Pigkammare hade man endast på större gårdar med två eller tre pigor, men ej heller dessa voro alltid försedda med eldstad, fastän de voro belägna i boningshuset. På mindre ställen, där man hade blott en piga, fick hon oftast ligga i det s.k. "baghuset", där en säng för hennes räkning var placerad. Det var skillnad på större och mindre gårdar även även ifråga om tjänarnas uppehåll i dagligstugan under fritid. Där det endast fanns en dräng och en piga, brukade de mest uppehålla sig i stugan med den övriga familjen, men där det fanns flera tjänare, var det inte så vanligt åtminstone för drängarnas del att vistas i familjens sköte. Pigorna däremot höllo vanligen till i stugan, men det förekom väl också ibland att de höllo till i drängstugan och "hånglade" med drängarna. Det hörde ju till att de skulle bädda drängarnas sängar och städa åt dem. I vardagslag brukade husbondefolket och tjänarna intaga måltiderna till-

sammans. Även vid julen och de andra högtiderna var det vanligt att intaga måltiderna gemensamt med tjänstefolket, som vid sådana tillfällen fingo stanna inne och delta i julfirandet med julklappsutdelning, jullekar, gissa nötter osv. Endast vid besök av främmande, såsom släkt och vänner, då det blev nödvändigt att servera mat på annan tid än de ordinarie måltidstiderna, höll sig husbondefolket för sig själv och åt med gästerna. Då var givetvis förplägnaden festligare och rikligare än i vardagslag. Vid familjehögtider, såsom bröllop, födelsekalas och begravingar fingo tjänarna vara med till bords, men de, som voro upptagna med att passa opp, antingen det gällde serveringen inne eller att ta hand om hästar och åkdon utomhus, fingo äta efteråt och kanske stundom hålla till i köket.

Beträffande ordningen vid bordet, satt husefadern vid långbordets ände.

Bordet stod vid ena långväggen i stugan. På en bänk invid väggen suto

så de manliga tjänarna, störsträngen närmast husbonden och sedan de andra i tur och ordning efter ålder ^{och} tjänsteställning. På bordets framsida

satt husmodern jämte de kvinnliga tjänarna. Barnen fingo äta för sig själva, om de voro små. Sedan de vuxit till och kunde sitta till bords med de vuxna, suto döttrarna jämte modern och pigan på stolar på bordets

framsida, medan sönerna fingo plats på drängsidan på långbänken innanför bordet. "Folkastua" hade man inte på de mindre gårdarna, utan det var helt enkelt "stuan", där måltiden hölls, och där dessämellan spinnrocken surrade, vävstoelen slamrade, och där man samlades på kvällarna till tidsfördriv, nyttigt arbete eller lekar, spel o.d. Det var endast på större gårdar, där man ~~var~~ hade flera tjänare och daglönare, som begreppet "folkastua" kom till användning. Den utgjordes av ett större rum med ett stort matrum men i övrigt sparsamt möblerat, eftersom det huvudsakligen användes som matrum.

Det var, som namnet angiver, "folkets", d.v. här säga arbetsfolkets stuga, och det var också arbetsfolket, som intog sina måltider här. Rummet kunde vid tillfälle få tjänstgöra för sammankomster eller möten rörande jordbruksdriften, avels- eller kontrollföreningar o.d. Som redan nämnts var "folkastuan" avsedd för arbetsfolket, och huruvida husbondefolket deltog i måltiderna till sammans med dem, var beroende på deras läggning; en del kunde vara "folkliga" av sig och äta tillsammans med arbetsfolket, andra åter voro mera dryga och förnäma och hade sitt särskilda hushåll för sig och familjen.

Tjänarna fingo besöka kyrkan, när de själv hade lust därtill, alltså efter eget gottfinnande, om de inte hade något särskilt att passa på eller

sköta om utan hade dagen ledig. Någon särskild bänkpåls i kyrkan fanns inte vare sig för tjänstefolket eller för ungdomen i allmänhet. I stället hade varje hemmansnummer i en by sin numrerade bänk i kyrkan med hemmansnumret angivet på bänken. I denna bänk fingo således såväl husbondefolk som tjänare taga plats.

Gårdens egen ungdom umgicks i allmänhet på jämställd fot med tjänstefolket åtminstone på de mindre gårdarna, där det ju ej heller var ovanligt att gårdens egna ungdomar togo sig platser som drängar och pigor på något välrenomerat ställe i trakten. På större gårdar höll sig nog de egna ungdomarna lite mera på sin kant, men något egentligt översitteri kan man ändå knappast kalla det. Självt hade jag i 17-års åldern plats på en ganska stor gård, där vi voro sju fast anställda tjänare förutom en daglönare, som också var i dagligt arbete på gården året runt. Där var visserligen ingen jämnårig ungdom på stället, ty barnen voro små, men det hände emellanåt, att husbondens och fruns syskon kommo på besök. De voro unga och glada, och då fingo vi unga bland tjänstefolket ofta komma med in och deltaga i sällskapslekar o.d. Jag hade lärt mig att traktera fiolen en smula, och då blev det gärna en svängom, där gäster och tjänstefolk omväxlande bjöd upp varandra.

I de ungdoms- och danslag, som funnos i äldre tid, umgicks gårdsungdomen och tjänstefolket i stort sett som jämlikar. Ungdomsfester i byarna anordnades av ungdomen i gemen, såväl gårdsungdom som tjänstefolk. Detta var fallet i början av 1900-talet. Efter första världskriget blev det ett annat förhållande, då en son eller dotter anordnade ungdomskalor på den egna gården, ty man bjöd inte längre tjänstefolket med på dessa kalas. Vid logdanser och på föreningsfester deltog såväl gårdsungdom som tjänstefolk gemensamt. Samma var förhållandet vid de allmänna dansbanorna, men det förekom vid större tillställningar, marknader och basarer, att man hade två dansbanor med olika priser för dansbiljetterna, en dyrare för den "finare" publiken och en billigare för allmänheten.

H Ä R K O M S T .

Tjänarstaben rekryterades i regel från husmän, statare och torpare, men många gånger även från gårdarnas ungdomar. I nästan varje hem fanns det en stor barnskara. Fem till tio barn i en familj var ingenting ovanligt. På de mindre gårdarna hade man ju inte användning för alla i gårdens arbete, när de växte till, utan det blev för en del att ge sig ut och ta tjänst. I allmänhet stannade de väl inom den egna bygden, men somliga gävo sig av

längre bort från hemorten. Många pojkar i Fågeltofta och trakten däromkring reste på vårsidan över till Bornholm redan i skolåldern, och togo där anställning som vaktpojkar ("vutehöra"). När de på efterhösten återkommo till hemmet, "snackade di dansk", så vi andra, som stannat på hemmaplan, knappt kunde förstå dem. Om gårdsungdomar togo plats som tjänstefolk, inverkade detta inte på bemötandet varken för dem själva eller för medtjänarna. Ätminstone kunde inte jag, själv "gårasön", förmärka någon skillnad i behandlingen, då jag vid sekelskiftet hade tjänst som dräng samman med flera andra tjänare. Umgicks både med drängarna och gårdsungdomen.

Giftermål mellan tjänstefolk och bondgårdarnas ungdom har förekommit i äldre tider och fram till 1900-talet och kan väl också förekomma i våra dagar. Vid forskning i min släkt har jag funnit, att en dräng från Sövestad, Lars Mårtensson, (som var min morfars morfar) år 1782 gifte sig med sin husbondes, bonden Johan Ols' dotter Ingar i Borrie. Denne Lars Mårtensson var son till en åbo Mårten Ingemansson i Sövestad. Men hade ändå tjänst som dräng. Från 1800-talets första hälft kan anföras ett liknande exempel: Min farfar Torkel Trulsson tjänade som dräng hos

"frälse Lantbonden" Carl Andersson på nr 11 Månslunda och äktade år 1833 dottern på stället, Bolla Carlsdotter. Från min egen ungdomstid nämner jag ytterligare ett dylikt exempel. En vår granne hade en enda dotter, som blev gift med en dräng från granngården. De unga fingo ta emot stället och den forne drängen blev husbonde på den rätt stora gården. Äktenskapet var ett resonemangsparti, förmedlat av drängens husbonde, som livligt rekommenderat sin dräng till den nya "befattningen". Denne blev lika omtyckt som husbondesom han förut varit som dräng. Jag kom i tjänst hos de nygifta och kan omvittna, att de behandlade sitt tjänstefolk humant. Den nye husbonden blev lika mycket respekterad, fast han förut varit dräng.

H U S B O N D E V Ä L D E .

Hushondefolket tilltalade nästan undantagslöst tjänstefolket med "du", till äldre mera tillfälliga arbetare såg man namnet, skolläraren fick he- ta 'mäster' och grevinnan på Kronovall titulerades vid något tillfälle av en undersåtlig gammal gumma för 'herr grevinnan'. Barnen så aldrig 'du' till föräldrarna utan 'I' eller 'Ni', och tjänarna använde vanligen också detta tilltal till husbönderna. Stundom så man 'mor' till husmodern i st. för det nu brukliga 'frun'. Beträffande utfärdandet av befallningar och

arbetsanvisningar, så fanns det både husbönder, som bara kommenderade och sådana, som kunde resonera med tjänarna och låta dem framföra sina åsikter och erfarenheter och också rätta sig efter dem, om de befunnos kloka och praktiska. Kroppslig bestraffning i form av aga förkom väl knappast eller i varje fall ytterst sällan mot tjänarna på bondgårdarna fr^{om} den tid, jag kan minnas, men på herrgårdarna hade det ju praktiserats, enligt vad jag förut relaterat, så sent som för omkring hundra år sedan. Men vid sekelskiftet torde det ha upphört även där, ty jag hörde ej omtalas något fall av dylik bestraffning från denna tid.

Någon bestämt fastställd arbetstid hade man inte den tiden, men tio timmars arbetsdag var det vanliga. Det kunde bli längre också, om man hade något särskilt arbete, som man ville ha avslutat. Om man t.ex. höll på att "åka in" hö eller säd, och det såg ut att bli regn, så körde man, så länge, man fick sett och räknade inga arbetstimmar. Att åka till mossen och "ta upp torv" var också ett äventyr, som krävde ovanlig arbetstid. Till mossen var det drygt en mil att köra, så det tog ett par timmar att komma dit. Åktiden räknades inte in i arbetstiden. Man fick då lov att stiga upp kl. två på morgonen, rykta och påsela hästarna, lasta skottkärror och

övrig redskap, såsom skyfflar, torvjärn, spadar, slätteskövl och rits-sticka m.m. Kl. halv tre skulle man vara färdig att åka. Arbetslaget bestod vanligen av 10-12 personer, därav 4 - 6 karlar till att "skära" och "sätta ut" torv-massan, 3 - 4 ^{kvinnor eller halvvinne pojkar} att medelst skottkärror, "fulleböror" rulla ut torven till sätteplatsen, samt en eller två ^{manskar} till att breda ut och "slätta" torvältan samt skära eller ritsa den i lagom stora fyrkanter. Efter ritsen eller skåran delade sig torven vid torkningen till bitar, bränntorv.

När man kom fram till mossen lastades grejorna av, hästarna selades av och tjudrades, och under tiden dukade pigan fram kaffe, som var dagens första mål. Kl. fem ungefär var man så färdig att sätta i gång med arbetet.

Kl. 7 dukades frukost och sedan pågick arbetet till kl. 12. Kosten var riklig, närapå "gillesmat" och i densamma ingick nästan alltid äggkaka. Efter middagsvilan fortsattes så arbetet till "mertansdags" kl 4. När man efter slutat arbete åkte hem brukade man ofta "maja" hästarna, d.v.s. man satte lökvistar i huvudlag och seldon, och så gick hemfärden under muntert glam, stundom också sång. Inte tänkte man då på, att man måst stiga upp i otid.

Kosthållet var vid denna tid mycket olika mot vad det är i våra dagar.

Och det var olika även gårdarna emellean. Somliga bondställen hade ord om sig att ha ett bra kosthåll, att leva gott, medan andra voro omtalade för snålhet, så att de knappt unnade tjänarna äta sig mätta. Säkert är, att på somliga gårdar vankades aldrig söt mjölk i hushållet, utan man använde enbart separatorsmjölk. Så gjorde vi även i vårt hem, ty det var fattigt, och all den söta mjölken måste säljas till mejeriet. Likviden för mjölken skulle nämligen användas för att därmed betala det alltför dryga arrendet. Smöret var man ytterligt sparsam med. I vårt hem förekom inte smör på bordet i vardagslag. Som ersättning nyttjades flott. Till morgonkaffet hade man sirap eller honung i stället för smör (ej ovanpå smöret, som nu brukas). Till frukost och middag åt man bara bröd till den lagade maten, ofsillock och potatis till frukosten och någon soppa eller stuvning till middagen. Kvällsmaten utgjordes för det mesta av bara mjölk och bröd, och mjölken var, som sagt, separerad, så det var mager kost. Till lillmiddag och meraf-tan vankades flottmat, stundom med lite korb som pålägg. Vad min skulle nutidens barn och ungdomar göra, om de bjöds på en sådan utspisning? Belysande för sparsamheten eller kanske man ska säga njuggheten med smöret kan väl följande anekdot vara: En dräng hade plats på ett ställe, där moran

sades vara snål om matbitarna. Till mertan bredde hon själv smöret på
brödet åt drängarna och skar skivor av ost till pålägg. Både smöret och
osten torde ha blivit i tunnaste laget, ty när drängen fick "smörmade",
höll han upp ostskivan mot dagsljuset och utropade spjuveraktigt: "Gudske-
lov att ja har fåd min syn iginn. Närr ja fickj smörmaden, trode ja, åd ja
hade blitt blinj, men nu kan ja ju se tvärs iginnom ostaskivan." En annan
historia förtäljer om husmor, som hade sockenskräddarna i maten. De bru-
kade ju ta ikring till hemmen och sy åt familjerna och skulle då ha kost
och logi på stället. Nu tyckte bondmorän, att de togo för mycket smör, sär-
skilt lärpojken var glupsk på smöret. När de trakterades med smör på bordet
på de andra ställena, måste hon ju också sätta fram smör, men hon lade
inte fram någon kniv i den tanken, att de då skulle bli tvungna att avstå
från smöret. Men lärpojken fann på råd. De hade ju fått skedår till grö-
ten. "Ha vi inte fåd kniva ti smöred, så tar vi vel smör me skerna", tyck-
te han. Sagt och gjort. Det tog hårt på smörassietten med de verktygen.
När morän fick se deras tilltag, fick hon brått att reparera "försummel-
sen". "Ack, Herre Gud! Ja tror ja har glimt smörkniven. Vänta lid, så ska
ja ginnast komma me den." "Åh, did behövs ente moer. Did går så bra, som

de går", menade lärpojken och fortsatte att tulla smörbunken med skeden.

En historia, som torde ligga än längre tillbaka i tiden, är den om drängen, som gick högåradagsverke på herrgården. Han had^{de} matsäck med sig från stället, där han tjänade. Händelsen synes ha inträffat på en tid, innan

potatisen blivit så allmänt odlad i bygden, ty drängen had^{de} fått potatis med sig i matskrinet, men väl att märka, inte som vi brukar den, utan som ersättning för sovlet. Bondmoran beskärmade sig för en grannkvinna över

drängens rysliga aptit och utlät sig bland annat så : "Han hade minsann

fådd tre pantofflor me si i matskrinet, å kan du tänkja di, den sulhongen

åd opp ålla tre." Potatisen räknades alltså som sovel, "sul", antingen

den nu skulle ersätta smör eller fläsk. När drängen konsumerat alla tre

"pantofflorna", fick han heta "sulhong".

Att lämna sin tjänst före ~~tjänstföres~~ anställningstidens utgång, "gå ur tjänst", som det hette, ansågs som en skam och förekom ytterst sällan.

Även om man råkat få en tjänst, där kosthållet var dåligt eller arbetsförhållandena svåra på ena eller andra sättet, sökte man i allmänhet att hål-

ut till laga flyttningsdag. Men om någon avvek ur tjänsten i olaga tid,

kunde givetvis husbonden med åberopande av tjänstehjonsstadgan och, om så

erfordrades med handräckning av polismyndighet få vederbörande återbördad till sin tjänst. Tjänstehjonsstadgan var känd av såväl husbondefolk som tjänare och var dem till rättesnöre vid förekommande tvistigheter. Men det var inte så ofta, som dylika förekommo. Den långa anställningstiden på i allmänhet ett år, gjorde, att tjänarna kommo att känna sig som medlemmar av familjen. Samhörigheten mellan husbondefolk och tjänare blev större, och det förekom ofta, att pigor och drängar "stadde om sig" år efter år ^{och} stannade på samma plats, tills de själva skulle gifta sig och sätta bo. Det rådde, skulle man kunna säga, ett patriarkaliskt förhållande mellan husbondefolket och tjänarna, och detta varade ända fram till omkring sekelskiftet. Sedan dess har det blivit betydande omändringar på detta område. Om det förr var husbondefolket, som i vissa sällfall kunde uppträda strängt och fordrande, så är förhållandet nu det omvända. Nu är det tjänstefolket, som vill bestämma, nekar att ta plats, där det finns barn i familjen, vill ej åtaga sig mjölkning t.ex., utan det får husmodern själv utföra, och visar i många fall föga respekt för husbondefolket. Nog var det bättre, när det fanns förståelse parterna emellan, och de kände och visade ansvar var på sitt håll.